

بررسی کاربرد تکنیک بارش افکار در ظرفیت‌سازی جوامع محلی (مطالعه موردی: پروژه بین‌المللی منارید استان خراسان شمالی)

مرتضی بهزادفر^۱، احمد یزدانی^۲، لیلا نظری^۳، سلمان عارف‌خانه‌کلاته^۴، لیدا مقدسی^۵

۱-دکتری علوم و مهندسی آبخیزداری، دانشگاه تربیت مدرس، مدیر اجرایی استانی پروژه بین‌المللی منارید

۲-کارشناسی ارشد بیابان‌زدایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نور، مدیر اجرایی استانی پروژه بین‌المللی تعمیم ترسیب کربن

۳-دانش‌آموخته کارشناسی ارشد آبخیزداری، دانشگاه کاشان

۴-دانش‌آموخته کارشناسی ارشد آبخیزداری، دانشگاه یزد

۵-دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جغرافیای روستایی (برنامه‌ریزی کالبدی)، دانشگاه فردوسی مشهد

آدرس پست الکترونیکی مؤلف مسئول (mbehzadfar@gmail.com)

چکیده

یکی از مهمترین عوامل رشد و توسعه یک جامعه به ویژه در جوامع روستایی، نقش و حضور فعالانه مردم در کارها و فعالیتهای مربوط به روستای خود است. بدون همبازی و مشارکت مردم، توسعه مفهومی نخواهد داشت. اصولاً هر گامی که در راه رشد و توسعه برداشته می‌شود، باید با همراهی مردم انجام گیرد و نقش مشارکت مردم در تمام مراحل برنامه‌ریزی، تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری، اجرا و پایش و ارزیابی به عنوان مهم‌ترین رکن و رمز موفقیت برنامه‌ها و طرح‌ها و پروژه‌های مدیریتی آشکار و انکارناپذیر است. در این پژوهش که در محدوده اجرایی پروژه بین‌المللی منارید خراسان شمالی انجام شده است، با تکیه بر منابع اسنادی، کتابخانه‌ای و میدانی، کاربرد تکنیک بارش افکار به عنوان یکی از روش‌های ارزیابی مشارکتی بررسی و نتایج آن با روش TOPSIS مورد مقایسه قرار گرفت. نتایج یافته‌های تحقیق نشان داد که تکنیک بارش افکار با نتایج روش TOPSIS مطابقت دارد و روش بارش افکار به عنوان روشی کارآمد در جمع‌آوری نظرات جوامع محلی و ظرفیت‌سازی آنان مورد تأیید است.

واژه‌های کلیدی: مشارکت جوامع محلی، بارش افکار، پروژه بین‌المللی منارید، خراسان شمالی

مقدمه

مشارکت مردم در فرآیند برنامه‌ریزی روستایی یکی از راهبردهای توسعه پایدار در از بین بردن فقر، نابرابری، بیکاری و مشکلات زیست محیطی است. واژه مشارکت در توسعه در سال ۱۹۵۰ بعد از جنگ جهانی دوم مطرح شد ولی در دهه ۷۰ و ۸۰ همزمان با رویکرد توسعه پایدار وارد ادبیات توسعه روستایی شد (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱). در ایران نیز مشارکت مردم در توسعه روستایی در برنامه چهارم قبل از انقلاب و در برنامه‌های دوم، سوم و چهارم، بعد از انقلاب مورد توجه قرار گرفت (دانش مهر و رشیدی، ۱۳۸۸). امروزه توسعه به عنوان یک فرآیند، مهمترین بحث کشورهای در حال توسعه است. تحقق پیشرفت و توسعه کشورها نیز مستلزم بهره‌گیری از استعداد، توان و حضور فعالانه مردم و مشارکت آن‌ها در مراحل مختلف توسعه است (ازکیا، ۱۳۷۸). با توجه به اینکه بخش اعظمی از جمعیت کشورهای جهان سوم در روستا زندگی می‌کنند، اهمیت توسعه روستایی و نقش حیاتی آن در توسعه و پیشبرد این کشورها بر هیچ کس پوشیده نیست. روستاییان زمانی کاری را از

آن خود می‌دانند و در انجام آن مسئولیت و تعهد می‌پذیرند که در طرح آن مورد مشورت قرار گرفته و یا در مراحل مختلف برنامه‌ریزی و اجرای آن، فعالانه شرکت کرده باشند (شایان و همکاران، ۱۳۹۰).

مطالعات اخیر در کشورهای در حال توسعه نشان داده‌اند که رهیافت مشارکتی برای توسعه روستایی موفقیت آمیز بوده است. براساس این مطالعات، شکست یا موفقیت پروژه‌های توسعه روستایی بستگی به درجه مشارکت و درگیری اجتماعات محلی در طرح‌ها و ارزیابی آنها از پروژه‌ها دارد. تجربه کلی بر این مینا است که مشارکت مردم در هر مرحله از توسعه، عامل کلیدی برای موفقیت در اجرای پروژه‌هاست، در مقابل شکست زمانی اتفاق می‌افتد که مشارکت مردم مختلف نادیده گرفته می‌شود (صفدریان، ۱۳۸۲). تغییرات فناوری، جهانی شدن اقتصاد، افزایش سطح انتظار مصرف کننده، توجه به کیفیت محصولات و خدمات و بطور خلاصه شرایط محیطی پیرامون سازمان‌ها، بر عملکرد و نحوه اداره آنها تأثیر گذاشته است. از پیامدهای این تأثیر می‌توان به بهبود تفکر سنتی در علم مدیریت، یعنی پیدایش مدیریت مشارکتی اشاره نمود (هومن، ۱۹۹۶).

در سرتاسر دنیا به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه روش‌های دولت‌مدار در دستیابی به مدیریت پایدار منابع طبیعی مبتنی بر مشارکت جوامع محلی به شکل گسترده‌ای در معکوس نمودن روند تخریب محیط زیست اثر مثبت داشته و تقویت معیشت روستایی را به اثبات رسانده‌اند (فال سلیمان و حجب‌پور، ۱۳۹۰). طرح‌های احیای منابع طبیعی نشان می‌دهد تا زمانی که مردم در روند احیا این منابع وارد نشوند نه تنها تلاش‌های صورت گرفته مثمر ثمر نخواهد شد بلکه بهره‌برداران روز به روز بر شدت بهره‌برداری به شیوه‌های غیر اصولی افزوده و نه تنها مسئله احیاء را مورد نظر نخواهند داشت بلکه شرایط موجود را بحرانی‌تر خواهند کرد (قیصاری و جوادیان، ۱۳۹۱ و یزدانی و همکاران، ۱۳۹۳). توسعه پایدار به عنوان یکی از بسترهای تعالی و رشد انسان، آنگاه می‌تواند موفقیت آمیز باشد که با یاری و مشارکت همه گروه‌های اجتماعی و برای همه آنان صورت پذیرد. در واقع در شکل‌گیری مشارکت با عنصر اعتماد و مسئولیت‌پذیری مزایایی را برای گروه‌های اجتماعی به ارمغان می‌آورد. اول هزینه‌های اجتماعی را پایین می‌آورد دوم مسئولیت اجتماعی یک فعالیت ضروری برای پایگاه اجتماعی به‌شمار آید (آلرپ، ۲۰۰۸).

اکثر کشورهای جهان برای دستیابی به اهداف توسعه پایدار و جلوگیری از تخریب سرزمین و مدیریت یکپارچه منابع طبیعی گام بلندی برداشته‌اند. ایران نیز در این زمینه تاکنون با سازمان‌های بین‌المللی چون محیط زیست و برنامه عمران سازمان ملل همکاری مستمری داشته است. پروژه بین‌المللی منارید، تقویت و انسجام سازمانی در راستای مدیریت یکپارچه منابع طبیعی یکی از نمونه‌های دستیابی به توسعه پایدار و مدیریت یکپارچه منابع طبیعی به‌شمار می‌رود.

پروژه بین‌المللی منارید در کشور ما در شهریور ۱۳۹۰ در استان‌های یزد، سمنان، تهران، کرمانشاه، سیستان و بلوچستان اجرایی شده و در سال ۱۳۹۴ به خراسان شمالی و کارون بزرگ نیز تعمیم داده شده است. انسجام سازمانی، آمایش سرزمین، بسیج جوامع محلی، احیاء و توسعه منابع طبیعی، اشتغال و کارآفرینی و آموزش از راهبردهای اصلی پروژه محسوب می‌شوند. همچنین هدف اصلی پروژه، رفع خلاءها و موانع قانونی موجود جهت مدیریت یکپارچه منابع طبیعی از طریق توسعه و تقویت هماهنگی، ظرفیت سازمانی و اشتراک دانش و نیز به نمایش گذاردن شیوه‌های موفق و پایدار مدیریت آب و اراضی و تعمیم آنها به سطوح بالاتر است که شامل ۳ مؤلفه اصلی زیر است: ۱. ارتقا سطح درک و دانش عمومی ۲. ایجاد شرایط مناسب جهت توانمندسازی ذینفعان ۳. ارائه رویکردهای مبتنی بر جوامع محلی

ظرفیت‌سازی در پروژه منارید به ظرفیت‌سازی اجتماعی اشاره دارد که ایجاد توانایی نیروی انسانی، سازمانی، اجتماعی و تجهیزاتی به جهت حل مسایل، اولویت‌بندی، هدفگذاری، اجرای فعالیت‌ها، و دستیابی به مدیریت یکپارچه منابع طبیعی در

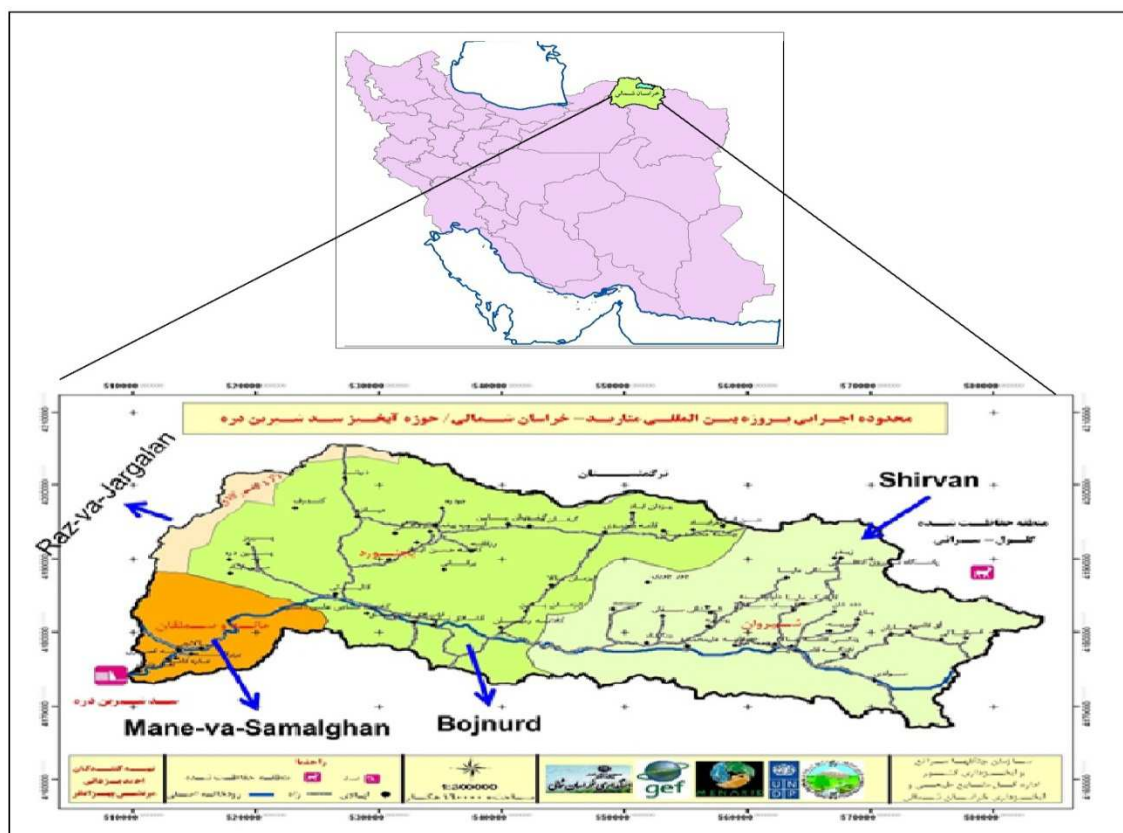
یک حالت پایدار در محدوده عرصه‌های الگویی پروژه می‌پردازد. نتیجه ظرفیت‌سازی ساختن شرایط مناسب برای تحقق توسعه پایدار با مشارکت مردم محلی و سایر ذینفعان است.

با توجه به اینکه یکی از شایع‌ترین تکنیک‌های ارزیابی مشارکتی جهت ظرفیت‌سازی جوامع محلی، شیوه بارش افکار است بنابراین هدف این پژوهش بررسی کاربرد تکنیک بارش افکار در ظرفیت‌سازی جوامع محلی و اولویت‌بندی روستاهای نمونه پروژه بین‌المللی منارید بر اساس نظرات جوامع محلی است.

مواد و روش‌ها

موقعیت جغرافیایی

محدوده مطالعاتی شیرین دره در موقعیت جغرافیایی $57^{\circ}6'22''$ تا $57^{\circ}57'14''$ طول شرقی و $38^{\circ}38'53''$ تا $38^{\circ}0'0''$ عرض شمالی و در استان خراسان شمالی واقع شده است. عرصه کاری این پروژه، حوزه آبخیز سد شیرین دره با مساحتی برابر 160000 هکتار و جمعیتی بالغ بر 20000 نفر و 61 نقطه سکونتگاهی و روستایی است که در محدوده سیاسی شهرستان‌های بجنورد، شیروان، مانه و سملقان و راز و جرگلان واقع شده است (شکل ۱). پژوهش حاضر در بخش قوشخانه واقع در شهرستان شیروان و در محدوده اجرایی پروژه انجام گرفته است.

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

مبانی نظری تحقیق

کارهای گروهی

شرکت کنندگان در کارهای گروهی در حقیقت هسته اصلی فرایند تحقیق مشارکتی محسوب می‌شوند مثل اعضای گروه‌های خودجوش جامعه محلی. کارهای گروهی تحقیق مشارکتی بر مجموعه‌ای از فنون و ابزار شامل: بارش فکری، ماتریس مقایسه-ای، دیاگرام اولویت‌ها و تحلیل مشکلات متکی است. کارهای گروهی بر جمع آوری و سازماندهی اطلاعات، بحث و ارزش-گذاری اطلاعات جمع آوری شده، بر پایه ایجاد وفاق، حل اختلافات، تعیین اولویت‌ها و تصمیم‌گیری‌ها و به اجرا درآوردن فعالیت‌های تعیین شده متمرکز است.

بارش افکار

این روش یک تکنیک جمع آوری نظرات است و همه شرکت کنندگان در فرآیند رسیدن به نقطه نظر مناسب و مشترک مشارکت خواهند داشت این تکنیک، مقدمه مناسبی برای تمرین‌های گروهی است. نظرات افراد درباره یک موضوع به سرعت تولید و جمع‌آوری می‌شود و با بحث گروهی راه‌حلهای مختلف کشف و مقایسه می‌گردد. موارد تکراری حذف شده و موارد اختلاف به بحث گذاشته می‌شود تا اینکه یک فهرست مشخص از نظرات بدست بیاید. (جدول ۱).

جدول ۱. تکنیک بارش افکار

تکنیک	ابزار	اهداف	روش انجام
کار گروهی	بارش افکار	جمع آوری سریع نظرات بدون رد یا قبول یکدیگر	مطرح کردن سئوالات کلیدی، بیان نظرات توسط تک تک، شرکت کنندگان و یادداشت آنها، حذف موارد تکراری

جلسه طوفان مغزی یک نشست کوتاه مدت است که هدف آن صرفاً جمع‌آوری نظرات از افراد مختلف می‌باشد. پس از اتمام جلسه با توجه به ضرورت و سرعت برخورد با مسئله، نظرات ثبت شده به مدت معینی (چند ساعت تا چند روز) در معرض دید مجدد افراد گروه قرار داده می‌شوند. این عمل با نصب نظرات مذکور در محل کار یا محل قرار آنها انجام پذیر است. افراد گروه می‌توانند نظرات دیگری را که در فکر آنها پدید می‌آید، در فاصله زمانی تعیین شده، در زیر نظرات ثبت شده بنویسند. به عبارتی بارش افکار یک فرآیند تولید نظرات، پیشنهادها و ایده‌های جدید در شرایط آزاد است. افراد بدون هیچ مانعی مجاز هستند ایده‌ها و راه‌حل‌های خود را آزادانه مطرح نمایند. تمام نظرات و پیشنهادها مورد توجه قرار می‌گیرد و هیچ کس مجاز به انتقاد کردن نمی‌باشد. در پایان جلسه بررسی نظرات و جمع بندی صورت می‌گیرد و بهترین پیشنهادها و راه حل انتخاب و در نهایت اجرا می‌شود.

کاربرد و اهداف طوفان فکری

توانمندسازی نیروی انسانی و آموزش

اولویت‌بندی مسائل

انتخاب بهترین راه حل

افزایش قدرت ابتکار و خلاقیت

افزایش انگیزه

ایجاد کار تیمی و مدیریت مشارکتی

به دست آوردن ایده‌های بزرگ

فرضیه و روش تحقیق

روش تحقیق در این مطالعه توصیفی- تحلیلی می‌باشد. این پژوهش از طریق مطالعات اسنادی و فعالیت‌های میدانی صورت گرفته که مراحل انجام آن توضیح داده شده است:

در این تحقیق موضوع مورد نظر با عنوان آگاهی از خصوصیات و ویژگی‌های روستاها شامل جمعیت، فضای اجتماعی، کارکرد اقتصادی، تسهیلات و خدمات رفاهی استراحتگاهی- ارتباطی و خدمات زیرساختی در حوزه آبخیز سد شیرین دره- بخش قوشخانه شهرستان شیروان روی تخته ثبت و در ادامه برگه‌های یادداشت جهت ثبت نظرات شوراها و دهیاران بخش قوشخانه به عنوان نماینده‌های جوامع محلی توزیع گردید. قابل ذکر است که در این کارگاه از شیوه بارش افکار کتبی استفاده شد. تصاویر مربوط به کارگاه ظرفیت‌سازی شوراها و دهیاران اسلامی بخش قوشخانه و نتایج جمع‌آوری شده در شکل ۲ (الف و ب) آورده شده است.

پس از اینکه تک تک ایده‌ها و نظرات افراد توسط مدیر اجرایی پروژه مورد بررسی قرار گرفت، جمع‌بندی و اولویت‌بندی نهایی روستاهای پایلوت بر مبنای تکنیک بارش افکار انجام شد.

همچنین مشاور مطالعاتی پروژه منارید خراسان شمالی نیز بر اساس داده‌های آماری روش TOPSIS روستاهای منطقه مورد نظر را از لحاظ نسبت برخورداری آن‌ها از جمعیت، فضای اجتماعی، کارکرد اقتصادی، تسهیلات و خدمات رفاهی استراحتگاهی- ارتباطی و خدمات زیرساختی اولویت‌بندی نمودند.

در نهایت نتایج به دست آمده از تکنیک بارش افکار و روش TOPSIS، مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفتند.

فرضیه تحقیق: به نظر می‌رسد بین روش‌های ارزیابی مشارکتی- تکنیک بارش افکار و روش آماری TOPSIS رابطه معنی‌داری وجود دارد.

ب

الف

شکل ۲. تصاویر مربوط به کارگاه ظرفیت‌سازی دهیاران و شوراها اسلامی پروژه منارید در بخش قوشخانه

نتایج

بر اساس شیوه تکنیک بارش افکار از میان ۲۲ روستای شرکت کننده در کارگاه ظرفیت‌سازی دهیاران و شوراهای اسلامی بخش قوشخانه، ۵ روستای قلهک سفلی، سرداب، قلهک علیا، شناقی سفلی و قپز به عنوان پایلوت پروژه منارید جهت گردش روستایی انتخاب شدند. نتایج تکنیک بارش افکار برای پنج روستا در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. مشخصات روستاهای منتخب بر اساس تکنیک بارش افکار

نام روستا	سواد مردم منطقه	جمعیت	مهاجرت	مشارکت	نهادهای عمومی	گونه‌های زیستی	محصولات کشاورزی	درآمد
قلهک سفلی	متوسطه به بالا	۵۰٪ جوان	متوسط	بالا	مسجد، دهیاری، خانه بهداشت، طرح هادی	آویشن، کاکوتی، چرم گیاه، گل ختمی، کلپوره، شیرین بیان	گندم، جو، باغ انگور	متوسط
سرداب	در حد دیپلم	جوان	بالا	بالا	دارای مسجد، مدرسه، دهیاری	کاسنی، آویشن، کاکوتی، آهو، پلنگ، خوک، پرندگان و ...	گندم، جو، یونجه، سیب زمینی، پیاز	متوسط
قلهک علیا	۲۰٪ بالای دیپلم	۷۰٪ جوان	بالا	عالی	دارای مسجد، مدرسه، خانه دهیاری، ساختمان بسیج، خانه بهداشت	کاکوتی، آویشن، شیرین بیان، درخت ارس، زرشک کوهی،	گندم، جو، عدس، نخود، یونجه، زردآلو، آلوچه	متوسط
شناقی سفلی	متوسطه	جوان	زیاد	بالا	دارای مسجد، دفتر دهیاری، خانه بهداشت، مدرسه، طرح هادی	تنوع گیاهی بالا	گندم، جو، نخود، عدس، باغ انگور، میوه	متوسط
قپز	متوسطه	متوسط	بالا	متوسط	دارای خانه دهیاری، مسجد، امامزاده، طرح هادی،	تنوع بسیار بالا، کاکوتی، استخدوس، کلپوره، آویشن، گل ختمی، زرشک	گندم، جو، عدس، نخود، یونجه، زردآلو، گردو	متوسط

همچنین بر اساس نتایج مطالعات تفصیلی دفتر استانی پروژه منارید بر مبنای TOPSIS نیز پنج روستای منتخب بر اساس تکنیک بارش افکار که شامل قلهک سفلی، سرداب، قلهک علیا، شناقی سفلی و قپز می‌باشند در دسته‌بندی روستاهای در حال توسعه قرار گرفتند (جدول ۳).

جدول ۳. نتایج مطالعات بر مبنای روش TOPSIS

نوع روستا	شهرستان شیروان (بخش قوشخانه)
برخوردار	حصار، چورچوری، حلواچشمه، باغ، زیدر.
در حال توسعه	ینگی قلعه پائین، جنگاه، برزلان سفلی اق قلعه، قلهدک علیا، حسن اباد، قپز، سولدی، قلعه علیمحمد، کاکلی، برزلان علیا، زو، قلهدک سفلی، شناقی سفلی.
کم‌برخوردار	امیریه، شناقی علیا، سنجد، تفتازان.

بحث و نتیجه‌گیری

یکی از مهم‌ترین دلایل ناپایداری و عدم تعادل در سکونتگاه‌های روستایی، عدم مطابقت طرح‌ها و برنامه‌های اجرا شده با الزامات و نیازهای واقعی مردم روستا می‌باشد که نشان دهنده ارزش و اهمیت مشارکت مردم در توسعه روستا است. به همین دلیل امروزه در رابطه با اجرای هر یک از طرح‌ها و پروژه‌های روستایی، می‌بایست تمامی مراحل طرح‌ها، یعنی تصمیم‌گیری، اجرا و ارزشیابی طرح‌ها، حضور مردم روستا در تمامی مراحل آشکار باشد. اگرچه امکان نظرسنجی از تمامی اهالی روستا به دلیل وقت‌گیر بودن برای برنامه‌ریزان وجود ندارد اما از طریق نمایندگان مردم یعنی شوراهای امکان این نظرسنجی و مشخص کردن نیازها و اولویت‌های مردم وجود دارد. در صورت عدم دخالت دادن مردم و اجرای طرح‌ها طبق نظر خود برنامه‌ریزان، این طرح‌ها با شکست روبه رو می‌شوند یا بعد از مدتی به علت عدم نگهداری و حفاظت مردم روستا عمر مفید آنها کاهش می‌یابد. پروژه بین‌المللی منارید در استان خراسان شمالی در اجرای تمامی مراحل پروژه، مشارکت و حضور مردم را به عنوان اصل مهم در نظر دارد به همین دلیل در اولویت‌بندی روستاهای پایلوت نیز مانند سایر مراحل اجرایی، در راستای مطالعات فنی و کارشناسی، نظرات مردم نیز اعمال شده است.

همچنان که قبلاً بیان نموده‌ایم این تحقیق به دنبال بررسی کاربرد تکنیک بارش افکار در ظرفیت‌سازی جوامع محلی است. بر اساس مقایسه و مطابقت روش‌های ارزیابی مشارکتی - تکنیک بارش افکار به عنوان یکی از روش‌های ارزیابی مشارکتی و روش آماری TOPSIS در اولویت‌بندی روستاهای پایلوت، فرضیه تحقیق اثبات شد که میان این دو روش ارتباط معنی‌دار مثبتی وجود دارد. بنابراین تکنیک بارش افکار به عنوان یک روش ارزیابی مشارکتی و نتیجه‌بخش در رابطه با زمینه‌های مختلف کسب اطلاعات و نظرات مردم و ظرفیت‌سازی جوامع محلی کاربردی است.

ارائه پیشنهادات

۱. بر اساس نتایج این تحقیق طوفان فکری به عنوان یک روش قابل قبول جهت افزایش مشارکت مردمی، ظرفیت‌سازی جوامع محلی و جمع‌آوری نظرات آنان توصیه می‌شود.

۲. با توجه به اینکه یکی از مشکلات پروژه‌های مشارکتی مانند پروژه منارید و ترسیب کرین، عدم وجود اولویت‌بندی مکانی مناسب در اعتبارات دولتی و هزینه‌کرد است، پیشنهاد می‌شود در راستای استفاده تکنیک بارش افکار در جوامع محلی، در دستگاه‌های دولتی نیز جهت اولویت‌بندی و توزیع مکانی مناسب اعتبارات که منجر به افزایش کیفیت پروژه‌ها خواهد شد، مورد استفاده قرار گیرد.

۳. آگاه کردن مردم از نتایج و منافع طرح‌ها و پروژه‌هایی مانند منارید، انگیزه مشارکت در مردم را تقویت می‌کند.

۴. تکنیک بارش افکار به عنوان روشی جهت اولویت‌بندی مسائل، انتخاب روستاهای پایلوت و ... در کوتاه‌ترین زمان کاربرد بالایی دارد.

۵. به کارگیری دانش بومی و پیشنهادات مردم محلی به منظور سازماندهی روستاهای پایلوت حوزه و نظرات جوامع محلی آن‌ها در ارتباط با موانع و مشکلات مدیریت جامع منابع طبیعی باید مورد توجه قرار گیرد.

منابع

ازکیا، مصطفی.، توسعه پایدار روستایی. تهران انتشارات اطلاعات، چاپ اول
پاپلی یزدی، محمد حسین و محمد امیر ابراهیمی.، (۱۳۸۱). نظریه توسعه روستایی، انتشارات سمت
دانش مهر، حسین، احمدرش، رشید.، (۱۳۸۸). بررسی نگرش اجتماعی روستائیان نسبت به مشارکت اجتماعی، ص ۲۷
شایان، حمید، تقی‌لو، علی اکبر و علی اکبر ر عنابستانی.، (۱۳۹۰). بررسی و تحلیل عوامل بازدارنده مشارکت مردم در توسعه روستایی با تاکید بر روش تفکر عقلانی، نشریه پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی سال ۷۵ - ۱۶، شماره ۲۸، صص ۱۰
صفدریان، عبدالله.، (۱۳۸۲). فرهنگ‌سازی و مدیریت مشارکتی، چهارمین کنفرانس ملی نظام پیشنهادها
فال سلیمان، محمود.، حجی‌پور، محمد.، (۱۳۹۰). واکاوی میزان پایداری سازمان‌های مردم‌نهاد در مناطق روستایی؛ تجربیات پروژه بین‌المللی ترسیب کربن در استان خراسان جنوبی. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۲۰ (۲۳): ۱۲۷-۱۰۷.
قیصاری، صدیقه.، جوادیان، سید حمید. (۱۳۹۱). شیوه‌های ارتقاء و بهبود مشارکت محلی در احیاء مراتع (مطالعه موردی: منطقه حسین آباد غیناب شهرستان). سومین همایش ملی مقابله با بیابان‌زایی و توسعه پایدار تالاب‌های کویری ایران.
یزدانی، احمد (۱۳۹۳)، سنجش تمایل بهره‌برداران حوزه آبخیز به مشارکت در اجرای پروژه بین‌المللی ترسیب کربن و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: منطقه گورپان شهرستان اسفراین در استان خراسان شمالی)، پایان نامه کارشناسی‌ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد نور، نور.

Ahlerup, P., 2008. Social capital vs. institutions in the growth process, *European Journal of Political Economy*, Doi: 10.1016/j.ejpleco.09.008.

Ahmad, Human. ۱۹۹۶. and social participation in rural Indonesia: A Multi - Theoretical Approach. Kansas state university. Manhattan, Kansas